

ПОЕТИКА СРПСКОГ ФИЛМА

СРПСКИ ПИСЦИ О ФИЛМУ, 1908-2008.

Мало је позната чињеница да је Бранислав Нушић, наш чувени комедиограф, један од првих српских писаца који је изнео своје утиске о филму. У «Политици», од 9. фебруара 1908. године, у белешци «Из београдског живота», писао је о «биоскопском позоришту»: «Не водем да гледам те кинематографске слике само зато што трепере и дршћу... Нисам ја дакле ишао тамо због слика, већ због публике. Хтео сам својим рођеним очима да видим, ко је то у Београду који има пик на пикантерије». А пикантерије су биле покретне слике које су се рекламирале под упозорењем «Само за одрасле».

Појаву кинематографа, а с њим, касније, и нове уметности, у свету, а потом и у нашој средини, здушно су подржали српски писци између два светска рата - експресионисти, надреалисти и дадаисти.

Бошко Токин, авангардни песник, још током студија у Паризу писао је филмску критику за истакнуте француске часописе, а потом, 1920. године, и прву филмску критику на српском језику. Његов есеј, «Естетика филма» (написан још 1920) преведен је на шест језика и објављен у најпознатијим светским филмским часописима, пре него што га је објавио «Летопис Матице српске», у Новом Саду, 1927. године. У њему, поред осталог, примећује: «Мало помало филм постаје наша судбина, нас који живимо у веку проналазака развијене технике, аероплана, фабрика, спорта, борбе, елана». Токин оснива Клуб филмофила 1923. године, пише сценарио и режира прву филмску комедију код нас, *Качаци у Топчидеру*. Тај филм, нажалост, остаје недовршен. Две године касније, у Загребу, Токин покреће и уређује први недељни филмски лист код нас, једноставног назива, «Филм», који од 1935. излази у Београду. У њему почиње да објављује «Историју седме уметности». У сарадњи са Владетом Лукићем, 1953. године, објављује први југословенски «Филмски лексикон». И поезија Бошка Токина била је захваћена филмским заносом. На крају његових *Кинематографских песама* стоје стихови: «У једном филму

милион покрета. Обухватити. Уметник бити. Вечито», који су његово уметничко вјерују.

Милош Црњански је имао већ објављену књигу песама *Лирика Итаке* и лирски роман *Дневник о Чарнојевићу*, када се подухватио да истражи «Могућности филма код нас». У том тексту, из 1929. године, говори о недостатку наших филмова и филмске индустрије код нас, али и: «Врло је мали број још наших људи од пера, уопште, који се баве проучавањем филмске уметности и израде филмова. Њих су, још недавно, посматрали код нас са подсмехом».

Александар Илић, рођен у Бечу, после завршених студија на париској Сорбони, враћа се у Београд где се активно укључује у уметнички живот српске авангарде: као песник, романиста и приповедач, а највише као есејист. Писао је о модерној књижевности и позоришту, али и о филму, као новој уметности.

Дадаистички песник Драган Алексић писао је филмску критику за часопис «Кинофон», још 1921. године, касније за дневни лист «Време». Радио је са Токином на сценарију за филм *Качаци у Топчидеру* и учествовао у оснивању Клуба филмофила у Београду. У «Филмском алманаху», 1929. године, писао је о филмском Београду: «Ма како изгледало то чудновато, релативно је, филмски живот престонице, Београда, врло живахан, повољан, интересантан. Он је чак интересантнији од низа живота, које воде вароши са произвођачким филмским способностима. Основ ове врлине Београда лежи у његовој способности да се одушеви за ново, да уђе лако, олако и лакоумно, рецимо, у ствар ма које врсте вештина и вредности, да не стане и да издржљиво провоцира још жустрију жестину и живахност».

Између традиције и авангарде је стваралаштво Станислава Кракова, који се са подједнаким успехом бавио књижевношћу, новинарством и филмом. Аутор је романа *Кроз буру* (1921) и *Крила* (1922), али и серије документарних филмова, поред осталог и чувеног филма *Голгота Србије* (1930). Постхумно су објављени његови филмски сценарији: *За част отаџбине* и *Пожар на Балкану* (2000).

Драмски писац и романиста, Јосип Кулунџић, потом позоришни редитељ, оснивач драматургије и професор на београдској Академији за позориште, филм, радио и телевизију, писао је о филму још 1924. године.

Објавио је роман *Лунар* (1925) и драме: *Поноћ* (1924), *Шкорпион* (1926) и друге. Касније је написао и сценарио за филм по роману Добрице Ћосића, *Далеко је сунце*.

Надреалистички писци, такође, одушевљени су филмском уметношћу. Ване Живадиновић Бор пише о бескрајним могућностима кинематографа. Марко Ристић пише прве белешке о филму, док Александар Вучо, пишући о новом филму Жана Реноара, *На дну*, 1937. године, истиче: «Три деценије већ засењене су очи милиона гледалаца шароликим и лажљивим макетама које су пред филмско сочиво гурнули они којима је стало да очи буду засењене. А живот, прави живот и његова стварност, сем неколико светлих изузетака, као да још не зна да на свету постоји једно чудо, свемоћно око, које је у стању да сачува, да запамти што је видело и да покаже људима, кроз њихове очи, зашто још нису срећни».

Публициста и песник Драган Р. Аћимовић почео је да пише филмску критику још 1935. године, да би већ 1939. објавио књигу *За седму уметност*. До Другог светског рата режирао је неколико документарних филмова, а после рата емигрирао у Француску, па у Јужну Африку, где је, у Јоханесбургу, штампао прво издање Црњансковог *Ламента над Београдом*.

И током Другог светског рата било је текстова о српском филму, вођена је борба за филм, са директорима и власницима биоскопа, али и са публиком. Прављене су и прве биоскопске рекламе. Неколико писаца су, због учешћа у томе, после рата осуђени као саучесници окупатора. Међу њима су били Бошко Токин и Станислав Краков. Пишући о чудној судбини српског филма, у «Филмским новостима», на Божић 1944. године, Токин истиче један парадокс: «Први српски филм *Карађорђе* снимљен је на неколико година пре Првог светског рата, у доба кад је тек откривен Холивуд. Око 1909. ово предграђе Лос Анђелоса није још ништа значило, а у Београду је већ снимљен филм. Могао је много да значи, да постане основа будуће, разноврсне, богате српске филмске делатности. Уместо тога...»

После рата, настојања да се обнови филм у нашој земљи, подржавају и многи писци, некадашњи експресионистички песник, есејист и преводилац Станислав Винавер, надреалисти Душан Матић и Александар Вучо, као и будући сценаристи и редитељи Пуриша Ђорђевић, Душан Макавејев, Александар

Петровић и Живојин Павловић. Касније ће се неки од њих, попут Живојина Павловића, паралелно и подједнако успешно бавити филмом и књижевношћу. Павловић је, чак, један од ретких двоструких добитника Нинове награде за роман године.

Творац *Манифеста експресионистичке школе*, Станислав Винавер, песник и путописац, есејист и плодан преводац, сарађивао је и са београдским часописом «Филм» пишући о филмској уметности и њеном односу према стварности.

Надреалистички песник и есејист, Душан Матић, писао је, поред осталог, о утицају филма на омладину. Одговарајући на једну анкету часописа «Филм», писао је о односу филма и литературе.

Александар Вучо, такође надреалистички песник и романописац, уређивао је часопис «Филм» и објавио неколико неколико есеја о филму. Био је први председник Комитета за кинематографију ФНРЈ.

Младомир (Пуриша) Ђорђевић је почео да се бави филмом 1946. године и до данас је снимео више од 50 документарних и 20 играних филмова. Поред сценарија за сопствене филмове, писао је сценарије и за друге, као и књиге прозе, *Писма из мале вароши* (1977), *Лола Београд* (1982), *Тужна је недеља* (2004) и друге.

Душан Макавејев је почео да реализује прве аматерске филмове још 1953. године. Пет година касније започиње професионални документаристички рад, да би у другој половини 60-их био један од иницијатора и протагониста новог југословенског (пре свега српског) ауторског филма. Добитник је више од 50 награда и признања за своје филмове. За поетику српског филма посебно су значајни његов први играни филм, *Човек није тица* (1965), као и филмови *Љубавни случај или трагедија службенице ПТТ-а* (1967), *Невиност без заштите* (1968) и *W.R. Мистерије организма* (1971). Осим сценарија за сопствене филмове, писао је за више листова и уређивао неке од њих. Објавио је књиге сабраних чланака, *Пољубац за другарицу паролу* (1960) и *24 сличице у секунди* (1965). *300 чуда Душана Макавејева* је зборник радова о његовом раду, групе аутора, објављен 1988. године.

Александар Петровић се почео бавити филмом 1948. године. Био је сценариста, асистент режије и редитељ документарних и играних филмова. За

поетику српског филма изузетно су значајни његови играни филмови *Скупљачи перја* (1967), *Биће скоро пропаст света* (1968), *Мајстор и Маргарита* (1972) и *Сеобе* (1994). Објавио је више стотина теоријских радова о филму, критика и есеја у периодици, као и књиге: *Нови филм I: 1950-1965* (1971) и *Нови филм II: Црни филм 1965-1970* (1983). Објавио је литерарне текстове *Летовање*, *Изгубљени у времену* и филмски сценарио *Скупљачи перја* (1993).

Живојин Павловић је још као студент објављивао паралелно приповетке и огледе о филмској уметности. Током тридесет година снимио је десетине значајних филмова, од *Буђења пацова* (1967) и *Кад будем мртав и бео* (1967) до *Дезертера* (1992) и *Државе мртвих* (1997). Објавио је две књиге о филму: *Филм у школским клупама* (1964) и *Ђавољи филм* (1969), као и десетине књига прозе и романа, од којих издвајамо: *Зид смрти* (1985) и *Лапот* (1992), дневник *Испљувак пун крви* (1990) и збирке огледа *О одвратном* (1972) и *Балкански џез* (1989).

Историчар уметности и романописац Ото Бихаљи-Мерин, писао је сценарије за више кратких документарних филмова, као и за играни филм *Црвени цвет* (1950). Режирао је документарни филм *Уметност народа Југославије XIX и XX века* и сарађивао са часописом «Филм». Карактеристичне су његове «Мисли и фантазије при филмовању».

Есејист и књижевни критичар Зоран Глушчевић, познат по тумачењу Кафке, али и кича, бавио се тзв. жанровском књижевношћу (приредио је, између осталог, антологију светске крими приче, *За убиство је потребно двоје*), као и филмом, из једног, врло специфичног угла.

Иако се врло рано иселио у САД, где је снимио један од првих авангардних америчких филмова, *Живот и смрт холивудског статисте бр. 9430* (1928), потом радио као специјалиста за монтажу и специјалне ефекте, Славко Воркапић је остао везан и за родно тло. У Београду је боравио у више наврата, држао предавања на Академији за филм и снимио филм *Ханка* (1955). Аутор је бројних радова о визуелној природи филма, како је и насловљена једна збирка о филму објављена у Београду, 1994. године.

Сценариста и редитељ, Вицко Распор, уређивао је филмске часописе, био уметнички директор «Звезда филма» и «Дунав филма», иницијатор филмских удружења, школа и фестивала. Израдио је *Предметну*

филмографију југословенског документарног и краткометражног филма у 16 томова и објавио књигу филмских критика (*Ријеч о филму*, 1988) и полемика (*Филмски распоразуми*, 1990).

Бранко Вучићевић је познат као преводилац са енглеског језика, али и као теоретичар филма (*Нови амерички филм, Авангардни филм 1895-1939*). Писао је филмску критику (*Имитација живота*, 1992), као и сценарије за филмове: *Рани јади* (1969), *Улога моје породице у светској револуцији* (1971), *Слике из живота ударника* (1976), *Сплав медузе* (1980), *Мистер Монтенегро* (1981) и *Вештачки рај* (1990).

О цртаном филму је писао песник Раша Попов, још 1958. године, у београдском часопису «Филм данас». Данило Киш је у «Политици», 1960. године, објавио текст о «грешној, поводљивој публици», пишући о филму *Човекова судбина*, који је Сергеј Бондарчук снимео по истоименом Шолоховљевом роману. Два месеца касније писао је о два белгијска филма, *Наге Маје* и *Маје под велом*. Крајем децембра 1960. у београдском «Студенту», пише о филмовима *Ноћ и магла* и *Хирошимо, љубави моја*, чувеног француског редитеља Алена Ренеа. Познаваоци Кишовог дела, препознаће у првом наслову и потоњи наслов његове драме. Други филм је заснован на роману Маргарет Дира.

Бора Ћосић, романописац и есејист, који је за свој роман *Улога моје породице у светској револуцији* добио Нинову награду за роман године (1969), писао је о «волшебној камери».

Крајем 60-их о филму почињу да пишу песници Адам Пуслојић и Иван Растегорац, који не престаје да пише филмске критике ни данас. Познати песник за децу, Душко Радовић, писао је шаљиве дистихе на тему филма, које је илустровао Душан Петричић у «ТВ новостима», у другој половини 70-их. Међу њима је и овај: «Око филма превише проблема, само их у филмовима нема».

Душан Стојановић је најзначајнији српски естетичар и теоретичар филма. Био је уредник часописа «Филм данас», «Уметност екрана» и «Филмске свеске». Објавио је књиге: *Филмски медиј* (1966), *Велика авантура филма* (1969), *Систематизација теорије филма у свету и у нас* (1974), *Филм као превазилажење језика* (1975), *Монтажни простор у филму* (1978), *Филм:*

теоријски огледи (1986) и *Лексикон филмских теоретичара* (1991); приредио зборнике: *Теорија филма* (1978), *Југословенска теорија филма* (1981) и *Антологија југословенске теорије филма* (1993).

Милутин Чолић је више од пола века био филмски критичар «Политике». Објављене су му књиге: *Југословенски ратни филм* (двотомна историја домаћег филма, 1984), *Ћуди нашег филма* (1996), *Запиши то... Југословенски филм јуче и данас* (2002) и *Лицем у лице* (2005)

Жика Богдановић је аутор више књига о филму: *Велики век филма* (1960), *Од филма до филма* (1962-66), *Рађање америчког звучног филма* (1965). Објавио је и више студија о теорији и естетици стрипа (најзначајнија *Уметност и језик стрипа*, 1993), као и романа: *Протомајстор Вавилонске куле* и *Минотаурова порука* (2000).

Милан Влајчић објављује књижевне критике и огледи од 1960. године. Од 1985. године стални је филмски критичар «Политике». Објавио је књиге критика и полемике: *Попришта* (1971), *Једном и никад више* (1979), *Ћути и пливај даље* (1983), *Пристрасна лектура* (1999), монографију *Драган Николић* (2000) и *Ноћ у Казабланки* (2001).

Филмолог и филмски критичар Томислав Гаврић објавио је књиге о филму: *Моћ имагинације - есеј о филмском жанру* (1989), *Методџије филма - огледи из теорије филма* (1990) и двотомну *Енциклопедију филмских редитеља* (1995, 1997). Поред тога, објавио је књиге: *Друкчија телевизија* (1990), *Увод у европологију* (1990) и *Естетика радио-драме* (1997).

Божидар Зечевић је објавио критичко-теоријске књиге о филму: *Славко Воркапић и рана теорија филма* (1978), *Грчки филм* (1986), *Читање светла* (1993), монографију *Бата Живојиновић* (1994) и збирку студија и полемике *Филм & видео* (1997). Аутор је драма: *Милосник* (1969), *Пивара* (1985), *Селектор* (1986) и *1918* (1989).

Богдан Тирнанић, новинар и филмски критичар, аутор је следећих књига: *Београд за почетнике* (1983), *Оглед о Паји Патку* (1989), *Coca-Cola Art* (1989), *Београд за понављаче* (1998), *Босански блуз или маргинални прилози за разумевање једне ратне културе* (2000) и *Црни талас* (2005).

Слободан Новаковић, филмски критичар и редитељ. Објавио је књигу филмских критика и есеја, *Време отварања* (1970), а 1990. књигу *Филм као*

метафора. Аутор је и прозних књига *Лудост, Краљеви и поданици, Како браћа Маркс читају браћу Грим...*

Велимир Стојановић је био уредник филмског програма на ТВ Сарајево. Написао је неколико филмских сценарија (*Од злата јабука*), реализовао неколико краткометражних и документарних филмова, писао позоришне и филмске критике (књиге: *Шминка и зној*, 1974. и *Лакомо око*, 1989). Аутор је две драме: *Није човек ко не умре* и *Воћни дан*.

Петар Љубојев је аутор бројних књига о филму, телевизији и масовним комуникацијама. Од *Филмске читанке* (1970) и *Изазова непоновљивог филма* (1973), до *Света покретних слика* (1994) и студија *Европски филм и друштвено насиље* (1995) и *Етика и естетика екрана* (1997).

Ранко Мунитић, филмски критичар и публициста, аутор је бројних књига посвећених домаћем филму, анимацији и стрипу. Поменимо само најважније: *Београдска школа документарног филма, Фанстатика на екрану, О анимацији, Девета умјетност, О документарном филму, Увод у естетику кинематографске анимације...* За нашу тему нарочито је значајна његова студија *Српски век филма*, објављена 1999. године, као и двотомна антологија *Београдски филмски критичарски круг* (Први том, 1896-1960, Ниш 2002; Други том, 1961-2001, Ниш 2005).

Северин М. Франић у својој биографији на првом месту ставља да је песник, а потом филмски критичар и публициста. Сарадник готово свих филмских часописа који су излазили код нас, покренуо је 1988. године часопис »*Yu film danas*«. Од 1993. године је уређивао филмски програм Српске радио-телевизије у Републици Српској. 1989. године је објавио хрестоматију *Њих сам читао - Југословенска филмска мисао 1949-1989*, а 1995. *Магијски вртлог светлости и сенке - Југословенска филмска мисао 1920-1995*.

Никола Стојановић, филмски редитељ, сценариста и критичар. 1967. године је у Сарајеву покренуо филмски часопис "Sineast". Снимио је више документарних филмова и пет играних, од којих помињемо *Од злата јабука* (1990) и *Belle époque* (снимљен 1990. године, као Последњи танго у Сарајеву, а монтиран и премијерно приказан 2007. године). Објавио је књиге *Целулоидни свемир* и *Режија: Акира Куросава* (2006).

Марко Бабац, филмски редитељ и монтажер. Основао је, поред осталог, катедру за филмску и ТВ монтажу на Академији умјетности у Бањој Луци. Аутор је уџбеника *Техника филмске монтаже* (1976, 1986, 1997) и *Језик монтаже покретних слика* (2000). Главни уредник *Лексикона филмских и телевизијских појмова* (1993, 1997). Објавио је књиге *Кино-клуб „Београд“* (2001) и *Снолики филм* (2004).

Боро Драшковић, позоришни и филмски редитељ (поменимо његове игране филмове: *Хороскоп*, *Нокаут*, *Усијање*, *Живот је леп* и *Вуковар, једна прича*), аутор више књига о позоришној и филмској уметности: *Промена*, *Лавиринт*, *Огледало* и *Парадокс о редитељу*, *Краљ мајмуна...*

Петар Волк је објавио велики број књига о позоришту и филму код нас. Издавајмо: *Повратак у будућност - расправа о филму и нама после заједничке историје* (1994), *Српски филм* (1996), *Лет над мочваром: Александар Петровић својим животом, делом и филмовима* (1999), *XX век српског филма* (2001) и *Илузије - живот са филмом* (2003).

Милан Ранковић, естетичар и социолог уметности, објавио је више студија о филму. Међу њима су најзначајније: *Друштвена критика у савременом југословенском играном филму* (1970) и *Сексуалност на филму и порнографија* (1982).

Дејан Косановић, редитељ и професор историје југословенског филма, којом се бави од 1958. године до данас, објављујући текстове и књиге из ове области. Објавио је више књига, а међу њима: *Почеци кинематографије на тлу Југославије, 1896-1918* (1985), *Лексикон пионира филма и филмских старалаца на тлу југославенских земаља, 1896-1945* (2000), *Миленко Карановић, први директор југословенске кинотеке...* (2004), *History of Cinema in Bosnia and Herzegovina* (2005), *Висока филмска школа, 1946-1950* (2007), *Кратак преглед историје филма у Словенији* (2007).

Мирољуб Стојановић је филмски критичар који о филму пише већ 25 година.

Динко Туцаковић, редитељ и филмски критичар (рођен у Зеници, 1960), објавио је књигу *Тајни живот филма*, а коаутор је књиге *Михајло Ал. Поповић - Са вером у Бога*.

Најмлађи у овом избору је Горан Гоцић (1962), који осим филмских критика и есеја о филму, има објављене монографије: *Енди Ворхол и стратегије пона* (1996), *Notes from The Underground: The Cinema of Emir Kusturica* (2001), *Желимир Жилник: Изнад црвене прашине* (2003, на три језика) и *Емир Кустурица: Култ маргине* (2005). Осим тога, објавио је књигу *Деградирана моћ: Медији и косовска криза* (2000).

2008. године је објављен зборник *Нови кадрови - скрајнуте вредности српског филма*, у коме нова генерација филмских критичара промишља српски филм кроз текстове о „скрајнутим“ жанровима српског филма, као што су: хорор, кримић и дечји филм, али пишући и о „стигматизованим“ ауторима: Желимиру Жилнику, Јовану Јовановићу, Кокању Ракоњуцу, Ђорђу Кадјевићу и Милошу Радивојевићу. Аутори текстова су: Дејан Огњановић, Ђорђе Бајић, Милош Цветковић, Дејан Дабић, Олга Димитријевић, Кристина Ђуковић, Милош Ђурђевић, Зоран Јанковић, Марко Крстић, Александар Новаковић, Урош Смиљанић, Димитрије Војнов, Срђан Вучинић и Иван Велисављевић. Имена која ћемо, несумњиво, сусретати и током истраживања поетике српског филма у XXI веку.

* * *

Данило Киш у париском «Монду» 1985. године, пише есеј, «Свет по Кустурици», запажајући: «У једној кинематографији изложеној притисцима, изједаној корупцијом и конформизмом, где се новац троши немилице на скупе спектакле једне јефтине и лажно-патриотске хероике, филм овог младог човека јесте не само уметнички него и морални потхват».

Филм не укида потребу за истином, као што то никада није чинила ни књижевност. Постоје разлике, наравно, у начину изношења, и у етици. Филм је, несумњиво, популарнија, експресивнија, директнија медијска порука, отуда и писци који не одолевају таквим изазовима.

* *

1991. године је реконструисан играни филм Михаила Ал. Поповића, *Са вером у бога*, који је снимљен 1932. године. Тим поводом, Ранко Мунитић је записао: «У делићу мало познате и тек фрагментарно сачуване баштине

српског филма, откривен је домет вредан колико по сопственој поетској структури, толико и по ширем значењу». А Живојин Павловић је приметио да овај филм «садржи, у малом, у сировом облику, целу каснију поетику српског филма». О тој и таквој поетици настојали смо да посведочимо бирајући текстове из једног века српске књижевности, али и века српског филма.

(поговор хрестоматији *Поетика српског филма*)